

**Участь науково-педагогічних працівників вишів у популяризації
українознавства та протидії русифікаторській політиці царату
(друга пол. XIX – поч. XX ст.)**

Досліджується й аналізується загальна та персоніфікована характеристика викладачів, їх науково-педагогічна та громадська діяльність, політичне спрямування поглядів, ставлення до ідей українства, їх втілення в конкретну діяльність викладача, науковця, просвітника.

Ключові слова: викладач, професор, доцент, українознавство, царат.

Узагальнений аналіз соціально-правового статусу викладачів-гуманітаріїв є необхідною, але недостатньою характеристикою умов організації процесу навчання, напрямів впливу професорів на формування самосвідомості студентів гуманітарного профілю, ролі університетів, вищих жіночих курсів в утвердженні, на противагу русифікаторській політиці, української національної ідеї. Для цього потрібний порівняльний аналіз змісту гуманітарної освіти на початку 80-х років XIX століття, після уведення в дію статуту університетів 1884 р. і на рубежі XX століття, а також персоніфікована характеристика професорів, їх науково-педагогічної та громадської діяльності, політичного спрямування поглядів, ставлення до ідей українства, їх втілення в конкретну діяльність викладача, науковця, просвітника.

Тема, яку ми досліджуємо, знайшла своє відображення у працях: . Касьянова Г. «Українська інтелігенція на рубежі XIX - XX століть: соціально-політичний портрет», Шип Н.А. «Интеллигенция на Украине (XIX в.): Историко-социологический очерк», Стельмаха С.П. «Професорська корпорація Київського університету в XIX — на початку XX століття: спроба створення колективного портрету», Зайцевої З.І. «Володимир Антонович і інституціоналізація української науки», Самойленка Г.В. «Вчені-філологи Ніжинської вищої школи», Кобченко К. «Вища жіноча освіта в Україні в другій половині XIX століття», та інших.

Завданням даної статті є дослідження участі науково-педагогічних працівників гуманітарних вишів Наддніпрянщини у популяризації українознавства та протидії русифікаторській політиці царату.

У вищих навчальних закладах Наддніпрянської України у другій половині

XIX – на початку XX ст. були зосереджені значні наукові сили, у тому числі у галузях гуманітарного знання, проте до 1917 р. не було жодної українознавчої кафедри.

Друга половина XIX ст. характерна тим, що антиукраїнська політика уряду стає очевидною: 1863 р. міністр внутрішніх справ Російської імперії П. Валуєв видав циркуляр, за яким не визнавалося саме існування української мови і заборонено відповідні видання, у 1871 р. циркуляр графа Толстого заборонив вживати місцеві мови в народній школі навіть для полегшення вивчення російської мови. У 1876 р. Емським указом Олександра II заборонено ввезення українських книг з-за кордону, друкування музичних нот, текстів пісень, творів і перекладів українською мовою за виключенням історичних документів [1, арк. 35]. У 1892 р. уряд заборонив друк українських книжок, а в 1895 р. – українські книги для дітей та викладання рідною мовою у початкових школах.

Українська наукова інтелігенція на рубежі століть вже усвідомлювала свою національну окремішність та мала прагнення до вивчення та збереження рідної мови і власних культурних традицій.

Першими спробами науково-педагогічних працівників з реалізації завдань щодо впровадження української мови у вищі навчальні заклади та різні сфери життя на зламі XIX-XX ст. стали клопотання до урядових інституцій з вимогами вільного використання рідної мови, виступи протесту на з'їздах, що відбувалися на той час у різних містах України, а також мовні дискусії на сторінках періодичних видань. Проте державницький проект «великої російської нації» виключав можливість запровадження української мови у процес викладання. Наукові дослідження професури гуманітарного профілю – істориків, філологів, юристів – рідко пов'язувалися з українською тематикою.

Висока науково-педагогічна кваліфікація викладачів, їх громадська спрямованість створювали сприятливі умови для реалізації змісту навчання під час академічних занять, коли професори приват-доценти спілкувалися зі студентами в наукових гуртках, наукових товариствах тощо. Йдеться про те, що в гуманітарній освіті взаємозв'язок аудиторних занять з позааудиторними

закладав міцний фундамент підготовки майбутніх істориків, юристів, філологів тощо. Тому мовно-національний аспект тут набував особливої ваги.

Після оголошення у 1905 р. Жовтневого маніфесту почався рух за відкриття українознавчих кафедр і впровадження української мови у навчальний процес. Новий суспільний стиль життя дозволив відкрито говорити про українізацію вищої школи в Україні, формулювати у Думі національні інтереси та потреби в галузі освіти.

Початок ХХ ст. в історії Київського університету відзначився тим, що українська інтелігенція підняла проблему українізації вищої освіти в регіоні. 20 квітня 1906 р. представники української громади м. Чернігова (Д. Яворський, М. Коцюбинський, М. Федченко, Л. Шрамченко та ін.) порушили питання про відкриття в Київському університеті кафедр: «української мови, літератури, історії, етнографії і права звичаєвого, з викладами тих предметів на українській же мові». 22 травня 1906 р. професори В. Перетц і Г. Павлуцький підписали подання до деканату історико-філологічного факультету, в якому обґрунтували необхідність відкриття українознавчих кафедр.

На їх підтримку у Київському університеті виступили українські громадські та культурні діячі: Іван Липа, Симон Петлюра, Дмитро Дорошенко, Борис Грінченко, Олександр Лотоцький, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов та ін. 27 листопада 1906 р. студенти-українці передали до Вченої ради університету заяву з проханням відкрити українознавчі кафедри. Під заявою поставили свої підписи 1430 студентів. Однак проти цієї ідеї різко виступили ректор університету М. Цитович, реакційно налаштована частина професури й керівництво імперського Міністерства народної освіти. У 1907 р. за власною ініціативою професори А. Лобода й В. Перетц розпочали викладання в університеті української літератури, проте, невдовзі крамольний «експеримент» було заборонено [2,с.601].

Щодо української мови, то вона в університетській практиці Росії є лише другорядною, випадковою частиною мовознавчих курсів. З болем констатує

М.С. Грушевський, що в університетах Росії викладається історія, історія літератури, мови: сербська, болгарська, чеська, і не викладають ні мови, ні літератури, ні права українського народу, найбільшого у слов'янській сім'ї після народу російського, і найбільш пов'язаного з ним історичними умовами і сучасними стосунками. Таке становище видатний український мислитель вважає аномальним. Більш того академічна наука в Росії нічого не робила для того, щоб внести в коло викладання дисципліни, присвячені українському народу. Питання про створення українських кафедр знаходилося без будь-якого руху і в той же час предмети, які не є пріоритетними, чужими, екзотичними не залишалися без господаря, без відповідної кафедри [3,с.20].

Щодо викладання історії, то вона теж тяжіє до схеми “російська історія”. Історія права і Київське право входять до поняття науки “історія російського права”. Правові ж основи українського життя у найбільш пізні часи залишаються не дослідженими.

Критична оцінка реалізації змісту гуманітарної університетської освіти М.С. Грушевським свідчить про глибоку суперечність, яка, з одного боку, існувала між зафіксованим переліком навчальних дисциплін та забезпеченням їх викладання, враховуючи науковий рівень розробки навчальних курсів, а з іншого, не створювалися умови для формування національної самосвідомості студентів-гуманітаріїв в університетах України.

«Українець, - пише Грушевський М.С., - який усвідомлює культурно-національні інтереси свого народу має в принципі стояти за те, щоб в Університетах України всі курси української програми викладалися б українською мовою» [3,с. 23].

На його думку, необхідно ввести такі кафедри і курси в університетах України: українську мову, українську літературу, український фольклор, історію українського народу і української території з давніх часів; допоміжні українські науки: палеографію, дипломатію, огляди бібліотек і архівів, важливих для української історії і філології. Необхідно вивчати історію українського мистецтва, археологію і антропологію українського населення. У галузі юриспруденції: українське право, огляд політичного і адміністративного

ладу різних частин українських територій, що входили до складу різних держав і діючих у них законодавств.

Як ми бачимо, Грушевський М.С. розробив програму модернізації гуманітарної освіти в Україні на ґрунті наукової об'єктивності та реалізації української національної ідеї в справі організації навчання на гуманітарних факультетах.

Такий підхід відповідав і реальним вимогам студентства університетів. Восени 1905 р. вимога введення українських дисциплін, викладання українською мовою була висловлена студентами-українцями Одеського університету. Рада Одеського університету висловилася за введення в університеті курсу української мови, історії української літератури, історії і географії. Причому мова викладання цих предметів була поставлена в залежність від національного складу студентів.

Українська студентська громада проявила жвавість і восени 1905р. включила свої національні інтереси до резолюції Коаліційної ради студентів. Декларована в резолюції ідея національної автономії конкретизувалася окресленням українських інтересів в університетській освіті, а саме – запровадження у Новоросійському університеті курсів з історії України, української мови, історії української літератури для студентів історично-філологічного та з українського права для юридичного факультетів. Також висловлювалося побажання замінити назви Малоросія, малороси як неадекватні урядові терміни на Україна, українці [4,с.102 – 110].

У грудні 1905 р. рада Новоросійського університету розглядала студентську петицію і, загалом не заперечувала можливість заснування у перспективі українських кафедр та запровадження викладання українською мовою за умови, якщо більша частина студентів у групах буде українцями. Питання про українознавчі дисципліни та кафедри обговорювалося в одеській «Просвіті», членами якої були професори К.Сапежко, В.Лазурський, І.Радецький, приват-доцент історико-філологічного факультету В.М.Мочульський.

Значну роль у популяризації рідної мови відіграла науково-педагогічна діяльність викладачів Новоросійського університету. Протягом тридцяти років (1888-1919) кафедру російської історії очолював І.А. Линниченко. Вчений прочитав багато загальних і спеціальних курсів, що торкалися української проблематики. Він був постійним учасником археологічних з'їздів та міжнародних конгресів [5,с.266].

На тій же кафедрі російської історії Новоросійського університету першим, хто прочитав спецкурс з історії України, був О. Маркевич. На час введення у дію нового статуту, який надавав право факультетам остаточно затверджувати тематику спецкурсів, він як приват-доцент історико-філологічного факультету запропонував читання спецкурсу «Історія Південно-Західної Росії», який фактично був курсом історії України. Вчена рада університету та факультет підтримали його заяву. Із підозрою до назви і програми курсу Маркевича поставився попечитель учбового округу. Він вважав, що спецкурс «здатний викликати запитання та пояснення на них, несприятливі при викладенні предмету у студентській аудиторії»[6, с. 55, 62]. Не бажаючи брати на себе відповідальність за впровадження «сумнівного» курсу, попечитель радив декану історико-філологічного факультету запропонувати О.Маркевичу інший розділ з історії Росії. Протягом 15 років викладання в університеті О.Маркевич прочитав близько 25 спецкурсів, тематично пов'язаних з історією України. Він рекомендував студентам праці М.Костомарова, В.Антоновича, М.Максимовича, деяких польських авторів. Окремі розділи з історії України викладали І.Линниченко та П.Іванов.

Восени 1906 р. до Новоросійського університету був зарахований приват-доцентом історико-філологічного факультету випускник Київського університету О. С. Грушевський. Він читав лекції з історії України українською мовою і попри те, що цей курс офіційно оголошено не обов'язковим, в аудиторії збиралося багато студентів. Про цю подію писала українська періодика, зокрема газета «Галичина». У ній йшлося, що спецкурс О. Грушевського має великий успіх[7,с.237]. О.Грушевський планував

створити в Одеському університеті кафедру української історії, та планам не судилося здійснитися.

З поверненням до реакційної політики російського уряду надана в 1905 р. університетам автономія фактично скасовувалась, а із Новоросійського університету була звільнена прогресивна професура. На початку грудня 1907 р. ректором було призначено правого професора С.В. Левашова, який одразу ж посилив гонитву на прогресивних професорів. Викладання проводилось виключно російською мовою і будь-які спроби окремих викладачів перейти на читання лекцій українською мовою негайно припинялись. Так, під час читання українською мовою спецкурсу «Історія Київської Русі і Литовсько-Руського князівства», Міністерство освіти, адміністрація університету і місцева шовіністична преса розпочали проти О. Грушевського справжню кампанію цькування: йому винесли догану, відмовили в оплаті за розроблений спецкурс. Читання істориком лекцій українською мовою розцінювалось як службовий злочин. У листі братові - М.Грушевському до Львова він писав: «Тут почався похід проти української мови, цікаво, що вийде». Сподівання О. Грушевського, що «питання стане на ґрунт принципіальний, резолюція Совіта піде в основу», не виправдалися. У протоколах ради такої резолюції взагалі не виявилось. Використання української мови у навчальному процесі було потрактоване як його власна ініціатива і вся справа вирішувалася не на його користь, – так із розчаруванням писав він 26 лютого 1908 р. з Одеси до Львова [8,арк.78 – 79]. За поданням учбового округу міністерство освіти винесло О. Грушевському догану з попередженням, що у разі повторення таких спроб він буде позбавлений приват-доцентства[9,арк.20]. Він змушений був піти з університету і залишити Одесу.

Питання про введення українських курсів було поставлено також на історико-філологічному факультеті Харківського університету. Проте тут рішення не було відразу ж прийнято. Найбільшу популярність це питання мало в Київському університеті, його поставили студенти-українці. Резолюцію студентів університету підтримали політехніки, слухачки Вищих жіночих

курсів, а також інших університетів України. Проте адміністрація університету не задовольнила вимоги студентів [10].

У січні 1906 р. робота, розпочата у 1902 р. над новим статутом відновилася. Питанням зайнялася нарада ректорів і професорів російських університетів. Від Харківського університету у ній брали участь Д.І.Багалій (ректор), В.А.Стеклов, Л.П.Чубинський, В.Я.Данилевський, Є.В.Васьковський; від Київського – М.М.Цитович (ректор), А.І.Морозов, Г.Г.Де-Метц, М.М.Бубнов; від Новоросійського – І.М.Занчевський (ректор), В.М.Істрін, В.А. Ротерт. Новий статут (примітка до його 58 статті) передбачав заснування в російських університетах кафедр національного спрямування.

Незважаючи на те, що питання українізації гуманітарної освіти в українських університетах не було розв'язане і після революції 1905 року, можна впевнено стверджувати, що воно здобувало все більше і більше прихильників як серед викладачів, так і серед студентів. Ці настрої і конкретні дії базувалися на діяльності відомих представників професури гуманітарних кафедр. Серед студентів Київського університету Св. Володимира популярним був захисник і провідник української ідеї В.Б. Антонович.

Антонович В.Б. був автором багатьох наукових розвідок, у тому числі й з історії України: «Исследование о козачестве», «Последние времена козачества на правой стороне Днепра», «Киев, его судьба и значение в XIV – XVI ст.», «Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах», «Четыре года войны поляков с казаками и татарами» та інші. Наведений перелік праць В.Б. Антоновича свідчить про ґрунтовну науково-дослідницьку діяльність в галузі україністики, яка знайшла високу оцінку з боку М.С. Грушевського, хоча з певною корекцією. Він пише, що навіть з вуст професора Антоновича ще на початку 90-х років приходилося чути, що українська історія має багато «пробелов», щоб її можна було представити науково, як ціле[11,с.36].

Популярність Антоновича серед студентів була стійкою протягом тривалого часу викладацької діяльності. У доносі Київсько-Подільського-Волинського генерал-губернатора попечителю Київського округу від 7 липня

1895 року зазначалося, що в день ювілею близько 200 студентів зібралися біля будинку Антоновича, вітали його криком «ура», підняли на руки та зі співом віднесли до парадного під'їзду. Після цього студенти попрямували до Ботанічного саду, співаючи українські пісні. Генерал-губернатор просить попечителя зробити розпорядження про недопущення подібних зібрань[12].

Визначаючи значення ідейних і концептуальних засад київської історичної школи, створеної В.Антоновичем, необхідно зазначити, що загальний зміст української культури й національної свідомості висував потребу наукового синтезування історичного процесу українського народу і якнайширшої популяризації історії України [13,с.402].

Володимир Антонович, за висловом Д. Дорошенка, став однією з найбільших фігур нової української історіографії, «справжнім її Нестором, як його справді називають»[14,с.108].

Важливо те, що, міцно стоячи на виважено-наукових підвалинах, В.Б.Антонович «не возвеличував нашого народу, не робив з нього «месії народів»[15,с.7].

В історії М.Грушевський вважається кращим учнем В.Антоновича. А М. Драгоманов вважав себе учнем Антоновича і йшов його слідами, хоч і давав його висновкам нове висвітлення і досить відмінний практично-політичний вжиток[16,с.112].

Великий інтерес викликає аналіз діяльності видатних професорів історико-філологічного факультету Харківського університету. Важливим є факт започаткування школи україністики у цьому університеті, який належав до земель Слобідської України, що безпосередньо межувала з російськими територіями. Першими в університеті почали читати лекції українською мовою професори М.Сумцов і М.Халанський. Навесні 1906 р. вони заявили про наміри прочитати курси історії української мови та літератури.

З 1878 року розпочав свою діяльність лектора в Харківському університеті професор М.Ф. Сумцов. Він написав близько 800 наукових праць. Сумцов відомий і як популяризатор, зокрема історії української культури: «Хрестоматія з української літератури». Після революції 1905 року М.

Сумцов перший серед харківської професури почав читати з 1906 року лекції українською мовою, що було сприйняте, як національне свято. Восени 1907 р. він отримав вітальні телеграми від групи студентів Московського комерційного інституту та Дерптського університету[17,арк.2]. 120 підписів стояло під привітанням від студентів й викладачів Київського політехнічного інституту[18,арк.1–2]. Особисті привітання надіслали Б.Грінченко, Х.Алчевська й інші громадські діячі Харкова[19,арк.2]. М. Сумцов читав свої лекції аж поки влада не заборонила вживати українську мову на заняттях.

Вагоме місце серед професорів Харківського університету посідав Д.І. Багалій. Відомий історик, натхненний прогресивними просвітницькими ідеями, багато уваги приділяв історії України, історії рідного краю.

Закоханий в рідний край, Дмитро Іванович Багалій все свідоме життя присвятив вивчання історії, археології, соціально-економічного і культурного розвитку Слобожанщини, історії міста Харкова і Харківського університету, творчості Г.С. Сковороди. На початку ХХ століття він став одним із провідних українських істориків, засновником і авторитетним керівником школи дослідників Слобідської та Лівобережної України в Харкові. У Державній Раді 1906 р. та 1912-1914 рр. він був чи не єдиним виборним представником від провінційних російських університетів.

Саме завдяки діяльності Д.І.Багалія під тиском громадськості восени 1917 року міська дума в Харкові приймає рішення про відкриття в місті кількох українських гімназій. При місцевому комерційному інституті відкрилися постійно діючі курси з української мови для вчителів. Окремі дисципліни там викладали Д.І.Багалій, Г.М. Хоткевич, М.Ф. Сумцов, В.О. Барвінський[20,с.31]. Д.І. Багалій брав активну участь у виданні масової літератури з різних галузей знань українською і російською мовами: редагував серію книжок культурно-історичної бібліотеки. Саме в цій серії першою з книжок була «Історія Слобідської України». Автор переслідував виразну просвітянську мету: вчений прагнув показати історичні корені і традиції цього краю - одного з найбільш русифікованих, в силу цілої низки історичних обставин, регіонів України[21,с.5-32].

Широкий вплив Харківського університету на розвиток українських дисциплін пов'язаний, також, з діяльністю О.О. Потебні, доробок якого в галузі мовознавства був, насамперед, у тому, що він репрезентував українську культуру світові не як провінційну, а як таку, що стояла на рівні світової науки і культури. Його роботи «Мысль и язык», «О звуковых особенностях русских наречий», «Заметки о малорусском наречии» стали значним внеском у розвиток досліджень української філології.

Учений вперше увів термін «денаціоналізація» у науковий обіг. З огляду на мову як єдино властивий кожній людині та нації спосіб мислити і сприймати світ, впливав протест проти денаціоналізації українців. Визначною заслугою мовознавця стало створення школи в науці, з якої вийшли відомі вчені: Д.М. Овсяннико-Куликовський, М.Ф. Сумцов, О.В. Ветухів, В.І. Харцієв та багато інших.

Маніфест від 17 жовтня 1905 р. фактично приніс свободу національним мовам. Вагомий внесок у розвиток національного питання і національного руху зробив юридичний факультет Харківського університету. Одним із деканів юридичного факультету Харківського університету був професор М.А. Гредескул. На нашу думку, важливим є те, що у коло його наукових інтересів входили питання, пов'язані з українською національною ідеєю. У статті «Великая Россия, как программа разрешения национального вопроса в России» (1916 р.), автор зазначає, що найближчі родичі великоросів – малороси (українці) і білоруси зазнали найбільшої «русифікації», ніж інші національності, що проживають в Росії. Перш за все вживання рідної мови було дуже обмеженим. Буквар українською чи білоруською мовою був неможливим, євангеліє в перекладі на ці мови переслідувалося як крайня пропаганда. Вважалося, що національний Рух в Україні вигаданий, штучний, дуже небезпечний для «єдності» загальноросійської культури[22,с.14].

Проти русифікаторської позиції російської влади виступали представники правової інтелігенції, проти неї була спрямована наукова, педагогічна, громадсько-просвітницька діяльність М.Ф. Сумцова, Д.І. Багалія, В.Б. Антоновича та угруповань інших професорів вищої гуманітарної школи.

Слід зазначити, що ці професори були в опозиції щодо офіційного курсу та підходів до викладання, виявляючи свою опозиційність в об'єктивному аналізі проблем українознавства, а також впливаючи на свідомість студентів-гуманітаріїв шляхом читання відповідних розділів мовознавчих, літературознавчих, історичних курсів університетських навчальних дисциплін. Ця тенденція виявилася ще в останній чверті XIX століття, посилюючись після революційних подій 1905 року. Проте основний фон викладання визначався русифікаторською політикою в галузі вищої освіти, різними «маневрами» Міністерства освіти щодо створення умов для русифікації викладання. Так, вивчення штатних формулярів викладачів факультетів та відділень гуманітарного профілю показало, що одним з прийомів було переведення професорів з території «великої» Росії на територію України.

Це продуманий соціально-психологічний підхід. Він розрахований на те, що прибулі з Росії професори пропонували свої курси, розроблені на іншому матеріалі, не пов'язаному з Україною. По-друге, мовний бар'єр робив цю категорію професури стійкою опорою уряду в проведенні русифікаторської, державницької політики в гуманітарних вищих навчальних закладах.

Буржуазно-монархічний режим гальмував соціально-економічний, політичний і культурний розвиток народів, що входили до складу імперії Романових. В Україні це викликало рішучий спротив робітників, селян, інтелігенції. На тлі суспільно-політичної боротьби тут значно активізувався церковно-православний рух, учасники якого домагались видання Біблії українською мовою. Академічна професура розуміла актуальність однієї з ключових проблем навчання – мовної, що постала особливо гостро з інтенсивним розвитком національної самосвідомості українців.

Розпочату ще у XVII ст. русифікацію було довершено у XIX ст. – така офіційна схема витискування української мови з ужитку в сфері духовної освіти. Беручи її до уваги, марно сподіватись, що в гуманітарному навчальному закладі, яким була Київська духовна академія, могло розвиватись українське мовознавство. Класичні та й нові іноземні мови в ній вивчалися, й виконували вони прикладну функцію. Вагома й украй необхідна

праця викладачів Академії криється за здійсненими ними перекладами священних книг та навчальної літератури з німецької, французької, єврейської мов. Стосовно статусу української мови позиція професури була нечіткою аж до подій 1917 р., але й тоді в її середовищі невиявилось одностайності[23, с.117].

Таким чином, проблема володіння українською мовою перетворювалася на політичну проблему, впливала на розшарування професури. Такі ж тенденції спостерігаються і в студентському середовищі, в якому чітко визначилися як прихильники українства, так і шовіністично налаштовані групи, які стояли на позиціях офіційної русифікаторської політики.

На Київських вищих жіночих курсах викладання українознавчих дисциплін було пов'язане головним чином з діяльністю проф. В. Антоновича, який до того ж читав для частини слухачок приватні лекції з історії та етнографії України, і під впливом якого багато курсисток обирали теми курсових робіт з української історії, утворювали українознавчі гуртки.

Українознавча проблематика була постійно присутня у навчальному плані КВЖК, входячи до стандартного загальноімперського університетського курсу переважно у формі спеціальних курсів з окремих розділів української історії, мови та літератури. Значним було звернення до українського матеріалу при виборі тем та написанні курсових робіт слухачок, а також при організації практичних занять курсисток історико-філологічного відділення. Частина слухачок під керівництвом приват-доцента В. Данилевича брали участь в археологічних розкопках поблизу Києва та у створенні Археологічного музею КВЖК[24,с.75].

Таким чином, українознавчі курси читалися в усіх вищих гуманітарних закладах Наддніпрянської України. Окремі фрагменти національної політичної, культурної, економічної історії входили до основних професорських курсів Д.Багалія, В.Іконникова, І.Линниченка, М.Сумцова та інших. Однак предметно-дисциплінарна самостійність українознавчих галузей знань не визнавалася. Цьому заважали й політичні упередження. З 1905 р. у вузах збільшувалися українознавчі курси, але без відповідних кафедр вони

залишалися на неprestижному рівні. Перші українознавчі кафедри запрацювали лише з 1917 року.

У досліджуваний період українська наукова інтелігенція досить чітко усвідомлювала національні межі між українською і, перш за все, російською нацією. Це набувало особливого значення, зважаючи на русифікаторську політику царату в галузі вищої освіти і гуманітарної зокрема. Науково-педагогічна інтелігенція мала прагнення до вивчення та збереження рідної мови і власних культурних традицій. Науково-педагогічні працівники України стали активною силою в боротьбі за українізацію освіти: брали участь у виступах на захист української мови, у просвітніх товариствах, у видавничій діяльності, активно сприяли створенню національних закладів.

Отже, професорсько-викладацький корпус гуманітарних ВНЗ у відомих і маловідомих своїх іменах був активним носієм національних наукових знань і духовності. Цей прошарок інтелігенції своєю професійною діяльністю справляв відчутний вплив на соціально-культурні й духовні процеси Наддніпрянської України досліджуваного періоду.

Список джерел і літератури

1. Емський указ // ДАОО, ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 137. – Арк. 35.
2. Історія Київського університету (1834 – 1959) / За ред. О.З. Жмудського. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1959. – 629 с.
3. Грушевський М. Вопрос об украинских кафедрах и нуждах украинской науки. / М. Грушевський. – СПб.: Тип-я “Общественная польза”, 1907. – 48 с.
4. Резолюция студентов-украинцев [Документы, известия и заметки] // Киевская старина. – 1905. – Т. 91. – Кн. 11-12. – С. 102 – 110.
5. Історія Одеського університету за 100 років. – К.: Вид-во Київського університету, 1968. – 423 с.
6. Маркевич Алексей Иванович (1847–1903): Библиографический указатель / Сост. В.В.Самодурова, И.В.Максименко. Науч. ред., автор вступ. ст. Т.Н.Попова. – Одесса: Астропринт, 1997. – 150 с.
7. Вісті з російської України // Буковина. – 1907. – 28 березня (10 цвітня). – С. 237.

8. ЦДІАК. - Фонд 1235. – Оп. 1. - Спр. 281. – Ч.1. – Листи О.Грушевського до М.Грушевського. 29.01.1907 р. – 13.02.1908 р. – Арк. 71 – 79.
9. ЦДАГО України. - Ф.17. Комісія з історії Комуністичної партії і Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У (Всеукраїнський Істпарт).1902-1939 рр.
10. Газета “Рада”. – 1905р. – №64.
11. Грушевский М. Вопрос об украинских кафедрах и нуждах украинской науки. / М. Грушевський. – СПб.: Тип-я “Общественная польза”, 1907. – 48 с.
12. Матеріали російського жандармського управління. Донесення Київсько-Подільського-Волинського генерал-губернатора попечителю Київського округу від 7 липня 1895 р.
13. Енциклопедія українознавства. — К., 1995. — Т. 2. — С. 402.
14. Дорошенко Д. Володимир Антонович в українській історіографії // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 тт. / В.Короткий, В.Ульяновський (упоряд.) — К., 1997. — Т. 1. — С. 105, 108.
15. Грушевський М. З соціально-національних концепцій Антоновича // Україна. — 1928. — Кн. 5 (30). — С. 7.
16. Грушевський М. З соціально-політичних концепцій Антоновича // Син України. — С. 112.
17. ЦДІАК. - Фонд 2052. Оп.1. - Спр. 27. – Вітання М.Сумцову від українського студентського земляцтва Московського комерційного інституту з приводу читання лекцій українською мовою. – 13 жовтня 1907 р. – Арк. 1 – 2.
18. ЦДІАК. – Ф.2052. Оп.1. - 118. Спр. 28. – Лист-вітання від студентів Київського політехнічного інституту. – 3.11.1907 р. – Арк. 1–2.
19. ЦДІАК. – Ф.2052. – Оп.1. - Спр. 341. Лист Б.Грінченка до М.Сумцова. – 2.01.1907. – 2 арк.
20. ЦДІАК. - Ф. 707. - Оп. 46. - Спр.31. Учебная деятельность. Преподавание отдельных предметов, программы, планы расписание лекций. – Арк. 34.

21. Павлова Т. Г. О. Д. Багалій: доля історика // Багалій О. Д. Історія військових поселень в Україні. Із неопублікованої спадщини. — Харків, 2007. — С. 5—32.)

22. Гредескул Н.А. Россия и ея народы./ Н.А. Гредескул. – Петроград, 1916. – С.14.

23. Шип Н.А. Київська духовна академія в культурно-освітнянському просторі України (1818–1919). – К.: Фенікс, 2010. – с.436.

24. Левицька Н.М. Вищі жіночі курси – складова системи вищої гуманітарної освіти України (II пол. XIX – поч. XX ст.) / Н.М. Левицька // Університет: науковий історико-філософський журнал. – 2011. – № 5. – С.69-76.

Левицкая Н.Н. Участие научно-педагогических работников вузов в популяризации украиноведения и противодействия русификаторской политике царизма (вторая пол. XIX - нач. XX вв.)

Исследуется и анализируется общая и персонифицированная характеристика преподавателей, их научно-педагогическая и общественная деятельность, политическое направление взглядов, отношения к идеям украинства, их воплощения в конкретную деятельность преподавателя, ученого, просветителя.

Ключевые слова: преподаватель, профессор, доцент, украиноведение, царизм.

Levytska N.N. Participation of research and teaching staff of universities in the popularization of Ukrainian studies and counteraction czarist russification policy (second half. XIX - early. XX th century.)

Researched and analyzed the overall and individual characteristics of teachers and their scientific, educational and social activities, the political wing views, attitudes to the ideas of Ukrainians, their implementation in specific activities of the teacher, scientist, educator.

Keywords: lecturer, professor, associate professor, Ukraine study, czarism

Подала до Гілеї Вип.65. вийде до 10.11.